

JAHON MUZEY KOLLEKSIYALARIDAGI FARIDUDDIN ATTORNING “MANTIQ UT-TAYR” DOSTONI BADIY BEZAKLI QO'LYOZMALARI TAHLILI

Arifboyev Sherzod

Kamoliddin Behzod nomidagi Sharq miniatyura san'ati muzeyi xodimi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Fariduddin Attorning “Mantiq ut-Tayr” dostoni va uning jahon kutubxonalari hamda muzeylarida saqlanayotgan qo'lyozma nusxalari ilmiy tahlil qilinadi. Asarning tasavvufiy-falsafiy mazmuni, tarixiy ahamiyati va Sharq adabiy merosidagi o'рни yoritilgan. Tadqiqot davomida Kembrij, Oksford, Eton kolleji, SOAS, Manchester va Britaniya kutubxonalari fondlaridagi qo'lyozmalar solishtirma tahlil asosida o'rganildi. Ayniqsa, Britaniya kutubxonasidagi MS 7735 nusxasi xattotlik, miniatyura va badiiy bezak jihatidan batafsil tasvirlangan. Maqola Attor merosining badiiy-estetik qimmatini va qo'lyozmalar kolleksiyalarining ilmiy ahamiyatini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *Fariduddin Attor, Mantiq ut-Tayr, qo'lyozma, tasavvuf, Sharq miniatyurasi, Kembrij kutubxonasi, Oksford Bodleian, Britaniya kutubxonasi, MS 7735, ilmiy tahlil.*

Аннотация: В статье приводится научный анализ поэмы Фаридуддина Аттара «Мантик-ут-тайр» и её рукописных списков, хранящихся в крупнейших библиотеках и музеях мира. Освещены вопросы суфийско-философского содержания произведения, его историческое значение и место в литературном наследии Востока. В ходе исследования на основе сравнительного анализа изучены рукописи из фондов библиотек Кембриджского, Оксфордского, Манчестерского университетов, SOAS, Итонского колледжа, а также Британской библиотеки. Особое внимание уделено анализу рукописи MS 7735 из Британской библиотеки, включающему подробное изучение её каллиграфического исполнения, художественного оформления и миниатюр. Статья раскрывает художественно-эстетическую ценность наследия Аттара и научное значение рукописных коллекций.

Ключевые слова: Фаридуддин Аттар, Мантик-ут-тайр, рукопись, суфизм, восточная миниатюра, библиотека Кембриджа, Бодлианская библиотека Оксфорда, Британская библиотека, MS 7735, научный анализ.

Annotation: *The article explores Farid ud-Din Attar's Mantiq al-Tayr and its manuscript copies preserved in major libraries and museums around the world. It examines the poem's Sufi-philosophical foundations, its historical and*

cultural significance, and its prominent role within the literary heritage of the East. The study provides a comparative analysis of the manuscripts housed in the collections of the libraries of Cambridge, Oxford, and Manchester universities, SOAS, Eton College, as well as the British Library. Particular emphasis is placed on the British Library's MS 7735 manuscript, with detailed attention to its calligraphy, illumination, and miniature paintings. The article reveals the artistic and aesthetic value of Attar's legacy and the scholarly significance of the manuscript collections.

Keywords: *Farid ud-Din Attar, Mantiq al-Tayr, manuscript, Sufism, Oriental miniature, Cambridge Library, Bodleian Library, The British Library, MS 7735, scientific analysis.*

Jahon adabiyoti va soʻz sanʼatining zabardast namoyandalaridan biri, yirik mutasavvif shoir Fariduddin Attor (asl ism-sharifi — Attor Abu Homid Fariduddin Muhammad ibn Abu Bakr Ibrohim Nishopuriy, 1145–1221) Nishopur atrofidagi Kadkana qishlogʻida tugʻilgan. Uning adabiy boy merosi butun islom olamining maʼnaviy taraqqiyotida muhim oʻrin egallagan. Shoir haqidagi maʼlumotlar kam va tarqoq. Tugʻilgan va vafot etgan yillari manbalarda turlicha keltirilgan boʻlsa-da, uning yoshi yuzdan oshgani va moʻgʻul bosqinchilari tomonidan shahid qilinganligi haqida rivoyatlar mavjud.⁵⁰

Attor shaxsiyati va uning ijodiy yoʻlida tariqat mafkuralari birinchi oʻringa chiqadi. U Mansur Halloj va Boyazid Bistomiy taʼlimotidagi gʻoyalarni davom ettirgan. Attor falsafasining asosini tavhid — Allohning yagonaligini tan olish ilmi tashkil etadi.

Attorning boy adabiy merosida oʻz davridayoq shuhrat topib, keng jamoatchilik eʼtirofiga sazovor boʻlgan asarlari koʻpdir. Ana shunday asarlaridan biri — “Mantiq ut-tayr” (Qushlar tili mantiqi) masnaviy dostonidir. Bu asar fors tilida milodiy 1177-yilda yozilgan boʻlib, 4500 baytdan iborat.⁵¹ Unda hikmatlarga boy, chuqur falsaviy qarashlar tasavvuf gʻoyalari orqali qushlar tilidan bayon qilingan.

Bu asar haqida soʻz borganda, Attorning maʼnaviy shogirdi, soʻz mulking sultoni — buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy hazratlarining bolalik yillaridagi voqea yodga olinadi. Hazrat Navoiy ushbu asarga shunchalik mehr qoʻyib, uni yod olganlari va butun umr mobaynida yoʻllarini yorutganini hammamiz bilamiz. Umlari oxiriga kelib, Attorning “Mantiq ut-tayr” asariga nazira sifatida “Lison ut-tayr” dostonini yaratadilar.

Navoiy “Lison ut-tayr” asarida Attor va uning dostoni haqida shunday yozadi:

⁵⁰ iranicaonline.org/articles/attar-farid-al-din-poet

«Qushlar tiliga yoʻl topganlardan biri Sulaymon paygʻambar edi. Keyin vaziri Osaf undan taʼlim olib, qushlar tilini oʻrgandi, ammo bu tildan u hech kimni xabardor etmadi... Boshqa odamlar (shoiralar ham) qush tilini bilmaganlari uchun, uning fahmiga yetmas edilar. Tez aylanuvchi falak shitob bilan oradan necha ming yilni oʻtkazib yubordi. Shundan soʻng chiqqan sayr etuvchi, chechan nutq aytuvchi va oʻtkir aqlli, omadi yurishgan bir qush (Fariduddin Attorni aytmoqchi) maydonga chiqdi. Uni qush dema, balki Fano Qofining anqosi de, barcha qushlar tilining donosi de! U — bu yoʻlning boshlovchisi va avliyolar qiblasiga boʻlib, koʻngli haq yoʻlni koʻrsatish uchun jilolangan edi. U, haqiqat sirlarini kashf etishda farid, yagona va tengi yoʻqdir, nutqidan haqiqat ahli bahramand boʻlur...»

Dar haqiqat, Attor yaratgan mazkur doston Sharq adabiy-estetik tafakkurining yuksak namunasi sifatida keyingi asrlarda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan, tasavvuf falsafasining eng mukammal badiiy talqinlaridan biri boʻlib qolmoqda.

Dostonning asosiy qismi “hikoya ichida hikoya” uslubida yozilgan boʻlib, u qushlarning Simurgʻ tomon qilgan sayohatini tasvirlaydi. Asarda qirqdan ortiq maqolat, shuningdek ayrim epizodlarga ilova tarzida keltirilgan, chuqur maʼnoga ega yuzga yaqin kichik hikoya, masal va latifalar jamlangan.

“Mantiq ut-tayr”ning bosh gʻoyasi — Allohni topishni istagan inson, avvalo, oʻzini tanishi lozimligi haqidagi tasavvufiy haqiqatni anglatishga qaratilgan boʻlib, «man ‘arifa nafsahu faqad ‘arifa rabbahu» (“Kim oʻzligini bilsa, Alloh taoloni ham biladi”) hikmatining badiiy talqinidir. Simurgʻni izlab yoʻlga chiqqan qushlardan faqat oʻttiz nafari omon qoladi va safar oxirida ular izlab kelgan “Simurgʻ”(30 qush) aslida oʻzlari ekanini anglaydilar⁵². Mazkur doston Attorning maʼnaviy olami, tasavvufiy qarashlari va ruhiy tajribalarini mujassam etgan, islom olamida oʻziga xos oʻrin egallagan ulkan badiiy meroslardan biridir.

Asarning chuqur falsaviy gʻoyalari hanuzgacha tadqiq etilib, izlanish olib borayotgan olim va mutaxassislarini ilhomlantirib kelmoqda. Bugungi kungacha ushbu dostonning turli davrlarda koʻchirilgan qoʻlyozma nusxalari jahonning turfa muzey va kutubxona kolleksiyalarida saqlanmoqda. Mazkur maqolada ana shunday qoʻlyozmalarning ayrimlari haqida soʻz yuritiladi.

“Mantiq ut-Tayr” asarining qoʻlyozma nusxalari eng koʻp saqlanayotgan manzillardan biri — Kembrij universiteti kutubxonasidir. Kembrij kutubxonasi qadimiy qoʻlyozmalar xazinasi sifatida Sharq adabiy merosining koʻplab nodir namunalari bilan mashhur. Bu yerda eʼtiborga molik quyidagi qoʻlyozmalar mavjud: Dd. 11.17, Or 190 (16-asr), Or 195 (15-asr), Or 264 (15-asr), Or 685 (19-

⁵¹ [uz.wikipedia.org/wiki/Mantiq_ut-tayr_\(asar\)](http://uz.wikipedia.org/wiki/Mantiq_ut-tayr_(asar))

asr), Or 1698 (15-asr). Ulardan ayrimlari nafis tasviriy bezaklar va miniatyuralar bilan boyitilgan.

Asarning yana bir muhim qo'lyozma nusxasi Eton kolleji kutubxonasida Eton Pote 385 raqami ostida saqlanadi. Bu kutubxona Angliyadagi eng qadimiy akademik kitob xazinalaridan biri bo'lib, tarixiy qo'lyozmalarni jamlagani bilan alohida ahamiyatga ega.

Keyingi muhim manzil — SOAS kutubxonasi bo'lib, u Sharq va Afrika mamlakatlarining tarixiy va badiiy merosini saqlovchi noyob maskanlardan biridir. Bu yerda Ms. 47586 raqami ostidagi jildda ikkita asar mavjud bo'lib, ulardan ikkinchisi Attorning "Mantiq ut-Tayr" dostonining qo'lyozma nusxasidir.

Sharq qo'lyozmalarining yirik to'plamiga ega bo'lgan yana bir nufuzli markaz — Oksford universitetining Bodleian kutubxonasi. Ushbu kutubxona qadimiy Sharq va Yevropa qo'lyozmalarining eng boy kolleksiyalaridan biri bo'lib, Attor merosiga oid ko'plab asarlarni o'zida jamlagan. Ulardan eng e'tiborlilari: MS. Elliott 246 (15-asr), MS. Ouseley 63, MS. Ouseley 195 (16-asr), Or Tabriz, Eron; MS. Ouseley 105 (16-asr), MS. Pers. d. 71 (15-asr), MS. S. Digby Or. 81 (15-asr), MS. Selden Superius 25.

Attor asarlarini saqlovchi yana bir muhim maskan — Manchester universiteti qoshidagi Jon Rylands tadqiqot instituti va kutubxonasidir. Bu yerda Sharq qo'lyozmalarining boy to'plami mavjud. Ular orasida Fors MS 540 (16-asr) va Fors MS 632 (Hindiston yarimoroli) kabi qo'lyozmalar "Mantiq ut-Tayr"ning qadimiy nusxalari sifatida alohida ahamiyatga ega.

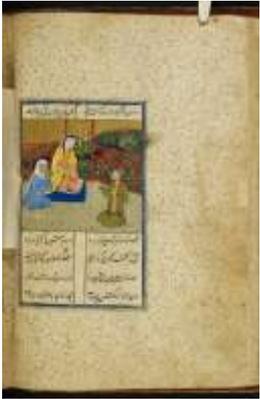
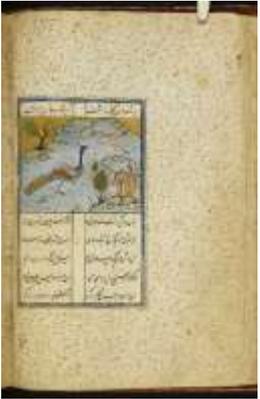
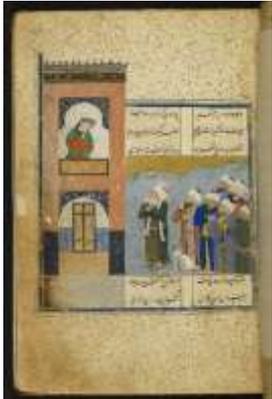
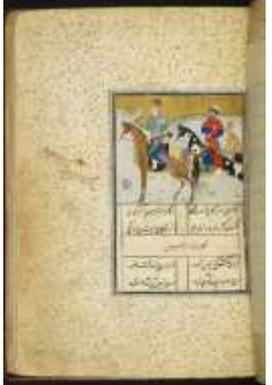
Mazkur mavzuga doir qo'lyozmalarni jamlagan yana bir yirik ilmiy markaz — Britaniya kutubxonasi Sharq qo'lyozmalari bo'limidir. Bu bo'lim Fors, Arab va Hind qo'lyozmalarining turli davrlarga oid nodir namunalari bilan boy. Tadqiqot jarayonida quyidagi nusxalar e'tiborga sazovor bo'ldi: MS 7735 (16-asr), MS 27261 (15-asr), Dehli fors 1152 (16–17-asr; Hindiston), Or 5010 (19-asr), Or 5415 (16–17-asr), Or 11325 (15-asr), Or 12003 (15-asr), Or 14316 (15-asr; Eron), Or 14771 (19-asr; Hindiston).

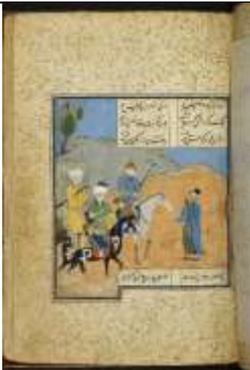
MS 7735 raqamida saqlanayotgan ushbu qo'lyozma Britaniya kutubxonasining "Qo'shimcha qo'lyozmalar" to'plamiga mansub bo'lib, Attorning "Mantiq ut-Tayr" dostonining qadimiy va muhim nusxalaridan biridir. Birinchi varaqqa tushirilgan yozuvga ko'ra, qo'lyozma hijriy 1117 yilda ko'chirilgan. Asar fors adabiyoti va tasavvuf tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, matn fors tilida, nafis nasta'liq xatida bitilgan. Qo'lyozma badiiy jihatdan yuksak darajada ishlangan: 208 varaqlar, bitta unvon sahifasi, to'qqiz miniatyura va oltin bilan ishlangan xoshiyalar uning san'at tarixidagi o'rnini

⁵² Mantiq ut tayr nasriy bayon 4 bet

belgilaydi. O'lchamlari 24,1 × 15,9 sm. Ushbu qo'lyozma Britaniya kutubxonasiga kelib tushishidan avval Shirvonlik marhum Beglerbegi Oллоh Verdixon mulkida bo'lgan (Rieu, Britaniya muzeyidagi fors qo'lyozmalari katalogi, 1876–83, 577–578-betlar).

Qo'lyozmadan o'rin olgan to'qqiz miniatyura sahnalari quyidagilar:

		
f. 28v: Darvesh malikasi huzurida tiz cho'kmoqda;	f. 30v: Hud-hud va tovus;	f. 49r: Shayx San'on yunon qiziga boqmoqda;
		
f. 68r: Sulton Mahmud bolaga baliq tutishda yordam bermoqda;	f. 75v: Jabroil ibodatxonadagi odamga murojaat qilmoqda;	f. 84r: Ikki tulki hikoyasi; ov sahnasi;

		
f. 91r: Donishmand podshohga Izroil kiradigan yoriq haqida xabar bermoqda;	f. 151r: Sulton Mahmud va Ayozi;	f. 181v: Darvesh sabab shahzodaning vafoti;

MS 7735 qo'lyozmasi matn, xattotlik, miniatyura san'ati va muqova bezaklari jihatidan “Mantiq ut-Tayr”ning eng muhim va noyob nusxalaridan biri hisoblanadi. Uning badiiy va tarixiy qimmati beqiyosdir.

Fariduddin Attorning “Mantiq ut-Tayr” dostoni Sharq ma'naviy tafakkurining eng yuksak durdonalaridan biridir. Asarning badiiy falsafasi, ramziy qatlamlari va tasavvufiy mazmuni uni nafaqat adabiyotshunoslik, balki falsafa, san'atshunoslik hamda qo'lyozmalar tadqiqi uchun ham bebaho manbaga aylantirgan. Dostonning turli davrlarda ko'chirilgan qo'lyozma nusxalari dunyoning eng nufuzli muzey va kutubxonalarida saqlanayotgani uning global ilmiy va madaniy ahamiyatidan dalolat beradi. Tahlil qilingan MS 7735 kabi yuksak badiiy namunalarning o'rganilishi “Mantiq ut-Tayr”ning qo'lyozma an'anasi, tasviriy bezaklari va tarixiy o'rnini yanada chuqur anglash imkonini beradi. Mazkur tadqiqot Attor merosining dunyo miqyosidagi tarqalishi va qadrlanishini yoritishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Asosiy manbalar;

1. Attar, Fariduddin. *Mantiq al-Tayr*. Critical editions. Tehran: Asātīr Publishing, 2007.
2. Attar, Fariduddin. *The Conference of the Birds*. Translated by Afkham Darbandi and Dick Davis. London: Penguin Classics, 2011.
3. Ritter, Hellmut. *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten Faridoddin 'Attars*. Leiden: Brill, 1955.
4. Qo'lyozmalar kataloglari va muzey nashrlari
5. Rieu, Charles. *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*. Vol. 1–3. London: British Museum, 1879–1883.

6. Storey, C. A. Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey. Vol. II/2. London: Royal Asiatic Society, 1953.

7. Titley, Norah M. Miniatures from Persian Manuscripts: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum. London: British Library, 1977.

8. Robinson, B. W. Persian Paintings in the John Rylands Library. Manchester: John Rylands University Library, 1980.

9. Sims, Eleanor. The Illustrated Manuscripts of Attar's Works in the West. London: SOAS Press, 1998.

10. Kembrij, Oksford, SOAS, Eton va boshqa kutubxonalar kataloglari.

11. Cambridge University Library. Catalogue of Persian Manuscripts. Cambridge, 1968.

12. Arberry, A. J. The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures. Dublin, 1959.

13. Ouseley, William. Catalogue of the Persian, Turkish, Hindu and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library. Oxford: Clarendon Press, 1889.

14. Soane, E. B. Catalogue of the Persian Manuscripts in the Bodleian Library. Oxford: Bodleian Library, 1910.

15. Ettinghausen, Richard. Painting in the Near East. Washington D.C.: Smithsonian Institution, 1977.

Tasavvuf, Attor va “Mantiq ut-Tayr” tadqiqotlari:

1. Schimmel, Annemarie. Mystical Dimensions of Islam. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.

2. Schimmel, Annemarie. Deciphering the Signs of God. Albany: SUNY Press, 1994.

3. Lewisohn, Leonard. “The Sacred Music of Islam: The Mystic Songs of Farid al-Din Attar.” Journal of Persianate Studies 3 (2010).

Elektron manbalar:

1. British Library, Digitised Manuscripts — <https://www.bl.uk/manuscripts>.

2. Cambridge Digital Library, Persian Manuscripts Collection — <https://cudl.lib.cam.ac.uk>

3. SOAS Archive Catalogue — <https://archives.soas.ac.uk/>

4. Bodleian Libraries, Digital Bodleian — <https://digital.bodleian.ox.ac.uk>